

ФІЛОСОФСЬКО-ПОЕТИЧНА КАРТИНА СВІТУ ОМАРА ХАЙЯМА (СТАТТЯ ПЕРША)

Розглядається філософська проблематика в поетичній творчості Омара Хайяма, акцентується увага на таких питаннях, як людина і її доля, бог і людина, плинність буття.

Ключові слова: Бог, людина, доля, фатум, життя, смерть, смисл життя, поетична творчість.

Рассматривается философская проблематика в поэтическом творчестве Омара Хайяма, акцентируется внимание на таких вопросах, как человек и его судьба, бог и человек, текучесть бытия.

Ключевые слова: Бог, человек, судьба, фатум, жизнь, смерть, смысл жизни, поэтическое творчество.

The article deals with the philosophical subject matter in Omar Khayy m's poetic creative work, it is specified such issues as a human being and his fate, God and a human being, instability of objective reality.

Key words: God, human being, fate, doom, life, death, meaning of life, poetic creative work.

Серед поетів світового значення, котрі цікавилися філософськими питаннями буття, Омару Хайяму, безперечно, належить одне з чільних місць, котрий геніально поєднував у собі вченого і поета, в його творчості наукова і поетична картини світу збігалися як за сутністю, так і за змістом. У них домінували, з одного боку, біблійні, трансформовані в Корані уявлення про Творця і його творіння, з іншого, — наукові концепції про світ і людину, що сформувався ще в античну епоху і доповнювалися ідеями середньовічних учених Середньої Азії, Арабського Сходу і Західної Європи. Розглянемо лише деякі теми філософських роздумів Омара Хайяма, які виразно репрезентовані в його поетичній творчості.

Людина і її доля

Жизнь — пустыня, по ней мы бредем нагишом.

Смертный, полный гордыни, ты просто смешон!

Ты для каждого шага находишь причину —

Между тем, он давно в небесах предрешен.

Омар Хайям

Звісно, поетичне бачення відрізняється від наукового розуміння долі, її місця в людському житті. Поет намагається висловити своє ставлення до неї в чуттєво-образній формі. У філософському сенсі проблема долі, фатуму — це проблема детермінації феноменів буття. Останні існують, отже, повинні з необхідністю виникнути як щось визначене задалегідь, тобто не спонтанно, не самі по собі. Очевидно, вони введени в буття певною трансцендентною стосовно долі причиною: Творцем, якому притаманні божественна сила і здатність щодо креації (теологічна версія), або ж Природою, що творить із самої себе все різноманіття світу (природничо-наукова версія). У людському

вимірі ця проблема актуалізується у зв'язку з розумінням свободи, точніше, свободи волі. Якщо все з необхідністю визначене заздалегідь, зокрема й людське життя, то що може вдіяти людина? Чи під силу їй змінити що-небудь в існуючому світі, чи її діяльність не залежить від самої себе? Іншими словами: які «повноваження» людини, якщо розглядати їх у контексті ідеї детермінізму?

Згідно з християнською теологією, людині певною мірою притаманна свобода волі. Бог «попускає» її для людини, надаючи їй у певних межах ініціативи в процесі життєдіяльності, але, тримає вирішення цього питання під своїм контролем, караючи за гріхи або, навпаки, нагороджуючи її певними «привілеями». Близькою до такого розуміння свободи волі є і теологія ісламу.

Хайям поділяв концепцію провіденціалізму, причому в доволі жорсткій її інтерпретації: хоча людина і наділена свободою волі, але межі останньої вузькі, а людські «повноваження» невеликі.

Когда б в желаніях я быть свободным мог
И власть бы надо мной утратил злобный рок,
Я был бы рад на свет не появляться вовсе,
Чтоб не было нужды уйти через короткий срок.

[2, с. 58]

Людина, з одного боку, створена начебто для активної творчої діяльності, вона — «земний бог», як стверджували мислителі європейського Ренесансу, потенційно «заряджена» на здійснення дій уселенського масштабу, з іншого — повсюдно обмежена природними і соціальними чинниками, не має дійсної свободи волевиявлення і приречена на смерть. Її діяльність контролює, багато в чому визначає певний уселенський «куратор», назва якому — фатум.

С тех пор, как отличать я руки стал от ног,
Ты руки мне связал, безмерно подлый рок.
Но взыщешь и за дни, когда мне не сверкали
Ни взор красавицы, ни пьяных гроздий сок.

[2, с. 66]

У поезії Хайяма доля, фатум виявляють себе як жорсткий детермінатор, що однозначно визначає перебіг подій у світі, зокрема і життя людини.

Не беспокойся! Путь начертан тобой — вчера,
Страстям разрешено играть тобой — вчера,
О чем тебе тужить? Без твоего согласия
Дней будущих твоих уставлен строй — вчера.

[2, с. 6]

На думку поета, якщо людина житиме «правильно» в цьому житті, то в «тому» житті, як стверджує релігія, їй буде віддано за земні заслуги.

К чему кумирен дым, светильники мечетей?
К чему про рай и ад все разговоры эти?
Наставницей-судьбой от века на доске

Начертан ход земных и неземных столетий.

[2, с. 45]

Поет вважає, що доля чинить свою справу наосліп, у темряві, «без факела», вона не перебирає людьми, окреслює одну й ту саму лінію життя як для праведних, так і для неправедних. «Те, что ищут забвения в чистом виде», и «те, что молятся Богу в ночной тишине» [3, с. 148] — усі вони однакові перед лицем Долі:

И я с тоской воззвал: «Где факел тот,

При свете коего Судьба ведет

Своих детей, блуждающих во тьме?»

— «Чутье слепое», — молвил неба свод.

[3, с. 293]

У розумінні Хайяма фатум — жорстока, караюча, безжалісна до людини незбагненна сила.

Что б ты ни делал, рок с кинжалом острым — рядом,

Коварен и жесток он к человеческим чадам.

Хотя б тебе в уста им вложен пряник был, —

Смотри, не ешь его, — он, верно, смешан с ядом.

[2, с. 55]

З одного боку, фатум зумовлює жорстку детермінацію подій (чому бути, того не оминуть), з іншого, сприймається людською свідомістю як індетермінований феномен. Його дії непередбачувані («біфуркаційні»), неочікувані, віроломні. Він — уселенський гравець, що маніпулює подіями, процесами і самими людьми.

Мяч брошенный не скажет: «Нет!» и «Да!»

Игрок метнул, — стремглав лети туда!

И нас не спросят: в мир возьмут и бросят.

Решает Небо — каждого куда.

[4, с. 57]

У наступному рубаї гра фатуму зображена як містифікація:

Что мир наш, в совокупности своей,

Как не игра магических теней?

Над сценой солнце, как фонарь, горит,

А люди — призраки скользят по ней.

[4, с. 57]

А ось чудові інтерпретації на тему одного рубаї видатних майстрів літературного перекладу віршів Хайяма — І. Тхоржевського і О. Румера, в яких відтворена ігрова сутність Долі-Фатуму:

Мир я сравнил бы с шахматной доской:

То день, то ночь... А пешки? — мы с тобой

Подвигают, притиснут — и побили.

И в темный ящик сунут на покой.

[4, с. 9]

Нас на доске ночей и дней вперед

И в стороны, как пешки, Рок ведет;

Порою вместе сталкивает, бьет
И друг за другом в ящик вновь кладет.

[3, с. 305]

Людина приречена перед лицем фатуму, але яка його природа, чому він так себе виявляє, чи самодостатній сам по собі?. І Хайям дійшов неочікуваного висновку: доля, фатум — такі ж безпорадні у своїй дії, як і людина, котра залежить від них.

Ответственность за то, что краток жизни сон,
Что ты отрадою земною обделен,
На бирюзовый свод не возлагай угрюмо:
Поистине, тебя беспомощнее он.

[2, с. 63]

Що ж це за сила, перед якою навіть фатум утрачає свою абсолютну владу? Бог це чи щось інше, що існувало до Бога (наприклад, Ungrund, про яке говорили середньовічні німецькі містики — Я. Беме та ін.)? Можливо фатум сам по собі індетермінований і «не відає, що творить»? Питання це для Хайяма, як і для інших мислителів, залишається відкритим.

Як же людині жити під владою фатуму? Поет радить сприймати світ таким, яким він є, і жити в ньому, адже іншого не дано.

Мы попали в сей мир, как в силок — воробей.
Мы полны беспокойства, надежд и скорбей.
В эту круглую клетку, где нету дверей,
Мы попали с тобой не по воле своей.

[3, с. 59]

С тех пор, как взнудан был скакун небес, а там,
Вверху, огни Плеяд зарделись по ночам,
Все, все предрешено в судилище предвечном,
И ничего нельзя в вино поставит нам.

[2, с. 22]

Будь покірним долі, закликає Хайям, не йди проти фатуму. У боротьбі з ним переможцем буде неодмінно він! Тому проживай життя в існуючих обставинах, насолоджуйся прекрасними його миттєвостями, які надані тобі долею.

Словно ветер в степи, словно в речке вода,
День прошел — и назад не придет никогда.
Будем жить, о подруга моя, настоящим!
Сожалеть о минувшем — не стоит труда.

[3, с. 105]

Бог і людина

Те, кто ищут забвенья в чистом вине,
Те, кто молятся Богу в ночной тишине, —
Все они, как во сне, над развернутой бездной,
А Единый над ними не спит в вышине!

Омар Хайям

Мудрий тому і мудрий, що в своїй духовній діяльності підноситься на вищий, філософський рівень усвідомлення буття. Досягнувши цього рівня, він усвідомлює себе як феномен світового масштабу, як істоту, що наблизилася до тієї містифікованої інстанції, котра має різні імена: Бог, Творець, Всевишній, Єдиний, Він, Аллах, Ієгова, Небо і таке інше. Хайям, перебуваючи на найвищому щаблі розвитку самосвідомості, дозволяє собі звертатися до цієї інстанції на «Ти», спілкується з нею «тет-а-тет». Його ставлення до Бога щире, довірливе, виключно особистісне. Водночас у цій інтимній формі комунікування містяться і загальнолюдські духовні інтенції. Хайям звертається до Бога з позиції Людини, від імені людства. В пошуках істини не боїться набути репутації язичника і всупереч релігійному догматизму як учений критично осмислити феномен Бога, його роль у житті людини.

Пусть пьяницей слыву, гулякой невозможным,

Огнепоклонником, язычником безбожным, –

Я, верен лишь себе, не придаю цены

Всем этим прозвищам — пусть правильным, пусть ложным.

[2, с. 79]

Мудрецеві як найдосконалішому репрезентантові людства багато чого не зрозуміло в сутності і діяльності Бога. Хайям — математик, астроном і філософ — намагається знайти відповіді на «вічні» питання буття з позиції логіки, раціоналістичного сприйняття Бога, природи і людини. Якщо Бог усемогутній, то чому він створив світ таким недосконалим?

Жизнь сотворивши, смерть ты создал вслед за тем,

Назначил гибель ты своим созданиям всем.

Ты плохо их слепил? Но кто ж тому виною?

А если хорошо, ломаешь их зачем? [2, с. 26]

Людина, згідно зі Святим Письмом, створена Богом за своїм образом і подобою до нього, але чому так недосконала людина?

Ты задался вопросом: что есть Человек?

Образ Божий. Но логикой Бог пренебрег:

Он его извлекает на миг из пучины —

И обратно в пучину швыряет навек.

[3, с. 112]

Проблема гріховності людини хвилювала Хайяма і її вирішення не вписувалося в логіку здорового глузду. Чому, запитує він, Бог, створивши людину, потенційно заклав у неї схильність до гріха, «попустив» їй свободу волі і, як наслідок, людина «відбилася від рук» свого Творця?

У мертвых и живых один владыка — Ты;

Кто небо завертел над нами дико? Ты.

Я тварь греховная, а ты создатель мира;

Из нас виновен кто? Сам рассуди-ка Ты!

[2, с. 26]

І далі поет розгортає свою думку: яка відплата Бога людині за гріхи земні? Якщо Бог наймогутніший і найдобріший, уособлює найвищу у світі любов, то навіщо він допустив Змія — цього виплодка зла — у райський сад, де блаженствували божі створіння — Адам і Єва?

О Ты, кем Змий был в райский сад введен
И человек из праха сотворен!
Что на челе у нас клеймо греха,
Ты нам прости — и нами будь прощен.

[3, с. 81]

Навіщо, запитує поет, так жорстоко Бог карає своє створіння — умертвляючи його в цьому житті, а в «тому» запроторює за гріхи в ад на вічні муки? Адже «гріхи», як добродієство і любов, Бог сам запрограмував у процесі створіння перших людей.

Когда ты для меня слепил из глины плоть,
Ты знал, что мне страстей своих не побороть:
Не ты ль тому виной, что жизнь моя греховна?
Скажи, за что же мне гореть в аду, Господь?

[2, с. 73]

Запитання Хайяма цілком резонні: у чому полягає винуватість людини, якщо Бог створив людину як потенційно гріховну істоту? Але навіть якщо «райська» людина «за недомислом» своїм, підбурювана жагою до «забороненого плоду» припустилася першої в своєму житті помилки, чому Бог такий жорстокосердий до неї і не може вибачити цей гріх?

Ты к людям милосерд? Да нет же, непохоже!
Изгнал Ты грешника из рая отчего же?
Заслуга велика ль послушного простить?
Прости ослушника, о милосердный Боже!

[2, с. 73]

Хайям з позицій свого розуму і гуманної моральності звертається до Бога з проханням вибачити людину, котра зогрішила. Парадокс полягає в тому, що земна гріховна істота — «створіння боже» — прохає Всевишнього, котрий перебуває там, «нагорі», не вдаватися до гріха. Але, ймовірно, Бог не чує цих прохань людини й усю відповідальність за гріховність світу покладає на людей.

Ще один парадокс, на думку Хайяма, полягає в тому, що від кари господньої постраждали не тільки перші («райські») люди, але й страждають усі наступні покоління людей, вони несуть на собі це тавро гріха. Хіба винна дитина за гріхи своїх батьків і, тим паче, далеких предків, адже вона навіть не знає про це? Усі покоління — діти Небесного Отця, але Отець не може нескінченно карати своїх дітей за гріхи предків. Хайям зображує Бога як уселюдського обвинувача:

Ты в наше сердце грязный ком вложил.
Ты в рай змею коварную впустил.
И человеку — Ты же обвинитель?
Скорей проси, чтоб он Тебя простил!

[4, с. 49]

Поет часто вдається до метафор, зображуючи Бога, як мисливця на полюванні, котрий ловить людину в задалегідь розставлені западні і пастки. Ось варіанти рубаї на цю тему в різних літературних перекладах:

О Ты, на тяжкий путь мой искони
Поставивший силки и западни!
Когда паду в сеть рокового Зла,
Мне в грех мое паденье не вмени.
[3, с. 308]

Наполнил зернами бессмертный Ловчий сети,
И дичь попала в них, польстясь на зерна эти.
Он назвал эту дичь людьми и на нее
Взвалил вину за зло, что сам творит на свете.
[2, с. 66]

Ловушки, ямы на моем пути.
Их Бог расставил. И велел идти.
И все предвидел. И меня оставил.
И судит Тот, Кто не хотел спасти!
[4, с. 47]

«Бог немилосердный, небо жорстоке», — не без іронії і скепсису зауважує Хайям. Рефреном у темі «Бог і людина» в його віршах проходить думка: «А судді хто?».

Неправ, кто думает, что Бог неумолим.
Нет, к нам Он милосерд, хотя мы и грешим.
Ты в кабаке умри сегодня от горячки, —
Сей грех Он через год простит костям твоим.
[2, с. 77]

О жестокое небо, безжалостный Бог!
Ты еще никогда никому не помог.
Если видишь, что сердце обуглено горем, —
Ты немедленно еще добавляешь ожог.
[3, с. 142]

Намагаючись зрозуміти логіку Божественного творіння, Хайям підсумовує: гріховність людини Бог допускає для того, щоби самого себе показати милосердного і милуючого:

Согрешив, ни к чему себя адом стращать,
Стать безгрешным не надо, Хайям, обещать.
Для чего милосердному Богу безгрешный?
Грешник нужен Всевышнему — чтобы прощать.
[3, с. 135]

Як сумістити наявність зла у світі з легендою про те, що світ начебто створений всемогутньою і всеблагою істотою — Богом? Уже в античній філософії осмислюється це, багато в чому, проблемне

питання, зокрема цікава аналітика міститься в роздумах Епікура. «Бог, — зауважував цей мислитель, — або хоче усунути зло і не може, або може, але не хоче, або і не хоче, і не може, або ж і хоче, і може. Якщо хоче і не може — він безсилий, а таким Бог бути не може. Якщо може, але не хоче — він задрісний, що також непригаманне Божеству. Якщо і не хоче, і не може — він безсилий і задрісний, а отже — не бог. Якщо ж він і хоче, і може, а саме це — єдине, що притаманне Божеству, то звідки виникає зло? І чому Бог його не усуне?» [5, с. 27–28].

У своїх роздумах про Бога поет дійшов висновку: людина не може зрозуміти сутності Бога, вона безсила перед ним фізично (карається фізичними стражданнями, смертю) і духовно (нерозуміє смислу і мети Божественного творіння, не досягає успіху в намаганнях знайти «спільну мову» з Богом). Бог для людини — це містифікований фантом, ірраціональна сутність, уселенський гравець, а люди — лише маріонетки в цій незрозумілій для них грі.

Мы — послушные куклы в руках у Творца!
Это сказано мною не ради словца.
Нас по сцене Всевышний на ниточках водит
И пихает в сундук, доведя до конца.

[3, с. 134]

Людина спостерігає гру Бога, несамохіль бере в ній участь, але не знаходить у ній смисла.

Бог — в жилах дней. Вся жизнь — Его игра.
Из руги Он — живого серебра.
Блеснет луной, засеребрится рыбкой...
Он — гибкий весь, и смерть — Его игра.

[4, с. 41]

Он зрим на миг — и вновь завесой скрыт,
Что между тьмой и зрелищем стоит,
Которое, чтоб вечность коротать,
Он сам творит, играет и глядит.

[3, с. 299]

На основі роздумів Хайяма можна дійти висновку, що ні науковому пізнанню, ні релігійній вірі не під силу зрозуміти Бога, а також його «проект» — світ і людину. Бог був, є і завжди буде незбагненим не тільки для простого смертного, а й для всіх мудреців.

Тот, кто мыслью парит от земли вдалеке,
Кто узду вдохновения держит в руке,
Даже он с запрокинутой головою
Перед сущностью Божьей стоит в столбняке.

[3, с. 136]

Плинність буття

О, свет надежд! О, черных страхов гнет!..
Одно лишь верно: эта жизнь течет.

Вот истина, все остальное ложь:
Цветок отцветший вновь не расцветет.

Омар Хайям

Неперервна змінюваність буття, його плинність — одна з головних тем поезії Хайяма. Особливу увагу він приділяв циклічності життєвого процесу. Одні покоління змінюють інші, проживають по суті такий же цикл життя: народжуються, люблять, ненавидять, насолоджуються, страждають і відходять у небуття. Чи назавжди? Що залишається після їхнього життя?

Ці запитання в тій чи іншій поетичній формі Хайям порушує в багатьох своїх рубаї. В пошуках відповіді він — учений-природознавець і філософ — звертається до ідеї субстанції, котра існує вічно, постійно змінюється, трансформуючись у різних формах. Можливо вона створена Богом, а може вона і є сам Бог, як вважають філософи-пантеїсти. Людина — лише її різновид, складова постійного кругообігу речовини. Як і сама субстанція, людина безсмертна: її тіло, розпадаючись на атоми, продовжує своє існування, але в інших формах у кругообігу космічної матерії.

Символом цієї субстанції для поета є не вода, повітря чи вогонь, як це мало місце у філософії стародавніх греків, а земля, точніше, глина. Це і зрозуміло, адже він — житель Середньої Азії, азіатського регіону, де ґрунт складається переважно з глини, піска, каменя. Глина — пластична речовина, яка в руках гончара перетворюється на необхідні в людському повсякденному житті вироби: глечики, чаші, кубки та ін. З неї ж створюють житло, огорожі, стіни фортець, вона цілком хворих, одним словом, без глини неможливе життя людини, котра проживає в східних регіонах. По суті, в поезії Хайяма глина — аналог, утілення життєвої субстанції.

Вот кубок! Не найти столь дивного другого.
Ему расцеловать чело душа готова.
Но брошен оземь он небесным гончаром,
Что вылепил его, — и глиной стал он снова.

[2, с. 26]

Глина перетворюється на кубок, кубок — на глину. Але, згідно з Хайямом, і людина — складова цього кругообігу: з праха виходить і в прах перетворюється.

Знай, в каждом атоме тут, на земле, таится
Дышавший некогда кумир прекрасолицый.
Снимай же бережно пылинку с милых кос,
Прелестных локонов была она частицей.

[2, с. 9]

«Когда умрем, наш прах пойдет на кирпичи, и кто-нибудь себе из них хоромы сложит», — пише поет [2, с. 8]. З глини, що містить прах минулих поколінь, створюється нове життя: ростуть злаки, сади, квіти, будується житло, ліпляться глечики.

Я к гончару зашел: он за комком комок

Клал глину влажную на круглый свой станок:
Лепил он горлышки и ручки для сосудов
Из царских черепов и из пастушьих ног.

[2, с. 20]

Важливе місце у віршах Хайяма відведено такому персонажу, як гончар, котрий нерідко постає у вигляді Бога-Творця («небесний гончар»):

Лепящий черепа таинственный гончар
Особый проявил к сему искусству дар:
На скатерть бытия он опрокинул чашу
И в ней пылающий зажег страстей пожар.

[2, с. 5]

Земний гончар дещо подібний небесному, він — креатор: з праху, з глини створює речі, необхідні для життя; те, що вже вмерло, оживає завдяки його магичній дії.

Дивлюсь тебе, гончар, что ты имеешь дух
Мягь глину, бить, давать ей сотни оплеух.
Ведь этот влажный прах трепещущей был плотью,
Покуда жизненный огонь в нем не потух.

[2, с. 8]

Відчутні в поетичних рядках поета і відгуки гілозоїчних ідей:

Гончар. Кругом в базарный день шумят...
Он топчет глину целый день подряд.
А та угасшим голосом лепечет:
«Брат, пожалей, опомнись — ты мой брат!...»

[4, с. 41]

Сосуд из глины влагой разволнуй:
Услышишь лепет губ, не только струй.
Чей это прах? Целую край — и вздрогнул:
Почудилось — мне отдан поцелуй.

[4, с. 41]

Життя тече і незворотно відходить у минуле. Хайям не тішить себе ілюзіями стосовно повернення душі з «того» світу.

И того, кто умен, и того, кто красив,
Небо в землю упрячет, под корень скосив.
Горе нам! Мы истлеем без пользы, без цели.
Станем бившими мы, бытия не вкусив.

[3, с. 88]

Повернення, якщо і можливе, лише фізичне, в процесі кругообігу космічної речовини, в якій розчиняться людські тіла.

Хайям — діалектично мислячий поет і філософ, для нього світ — це процес, якщо бути точним, — процес процесів. Буття процесуальне — ось основне кредо його світогляду. Існуюче не вічне, воно приходить і відходить у ніщо — часову безодню, яка називається

вічністю. «Что жизнь?» — Ручей земной блеснул на солнце и где-то в черной трещине пропал», — пише поет [4, с. 23].

«Ніщо» — дуже важливе для Хайяма поняття, в ньому він убачає негачію всього існуючого. Життя людини теж прямує до ніщо. Воно й виникає з нього. Дві безодні ніщо (небуття) окреслюють людське життя: одна — до народження, інша — після смерті.

Ты пьешь вино, уста целуешь ты,
А завтра ждет их царство Пустоты;
Ты сам — ничто за жизненной чертой,
Такое же ничто и до черты.

[3, с. 296]

Із ніщо ми виходимо і в ніщо повертаємося. В ніщо перетворюється і все наше життя — такий висновок поета:

Ты видел мир, но все, что ты видал, — ничто.
Все то, что говорил ты и слышал, — ничто.
Итог один, весь век ты просидел ли дома,
Иль из конца в конец мир исшагал, — ничто.

[2, с. 22]

Діалектика — спосіб глибокого, сутнісного осягнення світу, на відміну від формально-логічного мислення, вона розглядає світ як суперечливий, динамічний процес, в якому ніщо — лише она з протилежностей, другою є буття. Співвідношення буття і ніщо найбільшою мірою розгорнуто Гегелем у «Науці логіки». Цей мислитель звертається до давньогрецького філософа Геракліта і знаходить в його вченні важливу думку: ніщо саме по собі не існує, як і його протилежність — буття. Без ніщо немає буття і без буття немає ніщо. Вони існують лише у взаємовизначенні і взаємопереході, їх результат — становлення. Останнє ж і є уособленням процесу, воно — результат взаємодії цих двох протилежностей. У діалектичній філософії стало відомим висловлювання Гегеля: «Немає нічого ні на небі, ні на землі, що не містило б у собі і буття, і ніщо» [1, с. 143].

Цей мислитель ілюструє діалектику буття і ніщо на прикладі взаємовідношення світла і темряви. За абсолютної освітленості, як і за абсолютної темряви, ми нічого не бачимо. Чисте світло і чиста тьма — це дві порожнечі, які суть одне і те ж. Лише в помутнілому світлі або в освітленій темряві можна щось розгледіти [1, с. 152]. Інший приклад, який використовує Гегель для розгляду діалектики взаємовідношення буття і ніщо, — життя і смерть. Життя в зародку містить смерть, а смерть, навпаки, — умова оновлення життя — наочна єдність буття і ніщо [1, с. 142].

Наше життя тому і є життя, що обмежене небуттям до і після буття. Без небуття (смерті) життя як буття не є життя, воно втрачає своє сутнісне значення. Це рівною мірою стосується і небуття (смерті). Небуття (ніщо) тільки в наявності свого антиподу буття є небуття.

Хайям у своїй поетичній творчості наближається до цієї діалектики. Звісно, він сприймає феномен ніщо (небуття) і його

еквівалент — смерть — як поет, тобто переважно в чуттєво-емоційному вимірі.

О невежды! Наш облик телесный — ничто,
Да и весь этот мир поднебесный ничто.
Веселитесь же, тленные пленники мига,
Ибо миг в этой камере тесной — ничто!

[3, с. 70]

За поетичною рефлексією прихована філософська думка: щоби торжествувало життя, необхідна смерть. Життя стає самоцінним тільки перед лицем смерті.

Тот усердствует слишком, кричит: «Это — я!»
В кошельке золотишком бренчит: «Это — я!»
Но едва лишь успеет наладить делишки —
Смерть в окно к хвастунишке стучит: «Это — я!»

[3, с. 85]

Поет немовби нагадує: «Memento mori!» — «Помни о смерті!» і відповідно до цієї перспективи проживай своє життя. Звісно, людині притаманно впадати у відчай перед лицем смерті, горісно жалкувати за життям, що минає. «Где роза дней? Ощипана жестоко», — пише поет [4, с. 74]. Дитинство швидко змінюється юністю, остання у свою чергу передає естафету зрілості, а там уже і старість не за горами. «О мальчик, поспеши! Наш мир подобен сказке, и жизнь твоя, увы, без устали бежит», — з такими словами поет звертається до юнака. Він з жалем констатує:

Умчалась юность — беглая весна —
К подземным царствам в ореоле сна,
Как чудо-птица, с ласковым коварством
Вилась, сияла здесь — и не видна...

[4, с. 11]

У своїй боротьбі з часом людина, на жаль, завжди програє. Здавалось би, ті люди, котрі при владі, не обділені багатством, можуть поборотися з часом, відвоювати собі триваліше життя, відкупитися від смерті, забезпечити життя вічне. Але час невблаганний, він забирає із собою в небуття всіх, незважаючи ні на сан, ні на соціальне становище людини.

Здесь владыки блистали в парче и шелку,
К ним юнцы подлетали на полном скаку.
Где все это? В зубчатых развалинах башни
Сиротливо кукушка кукует: «Ку-ку...»

[3, с. 73]

У цьому рубаї вельми символічні за змістом і запитання, і відповідь: «Где все это? — Ку-ку...» Тим, хто живе безпечно, вихваляється своєю стійкістю перед перебігом часу, поет нагадує:

Не одерживал смертный под небом побед.
Всех подряд пожирает земля-людоед.
Ты пока еще цел? И бахвалишься этим?

Погоди: попадешь муравьям на обед.

[3, с. 75]

Особливого жалю завдає людині смерть її близьких, друзів. «Друзей поменьше! О, сам день ото дня туши пустые искорки огня», — пише поет і з жалем констатує:

Половина друзей моих погребена.

Всем судьбой уготована участь одна.

Вместе пившие с нами на празднике жизни

Раньше нас свою чашу испили до дна.

[3, с. 104]

А ось ще одне його звернення до близьких людей, що пішли з життя:

Где вы, друзья? Где вольный ваш припев?

Еще вчера, за столик наш присев,

Беспечные, вы бражничали с нами...

И прилегли, от жизни охмелев!

[4, с. 39]

Поет розмірковує по-філософському: скорботна смерть, тяжко переживати втрати, але життя триває і живим необхідно жити.

Вот снова день исчез, как ветра легкий стон,

Из нашей жизни, друг, навеки выпал он.

Но я, куда жив, тревожиться не стану

О дне, что отошел, и дне, что не рожден.

[2, с. 6]

Ось що радить поет усім, хто живе на цьому світі: не тривожитися, спокійно сприймати світ таким, яким він є, і жити, керуючись здоровим глуздом.

Ты нагрешил, запутался, Хайям?

Не докучай слезами Небесам.

Будь искренним! А смерти жди спокойно:

Там — или Бездна, или Жалость к нам!

Кому он нужен, твой унылый вздох?

Нельзя, чтоб пир растерянно заглох!

Обещан рай тебе? Так здесь устройся.

А то расчет на будущее плох!

[4, с. 61]

У цих рядках відчутні немовби відголоски філософії стоїків: сприймай світ таким, яким він є насправді, живи розумно, у злагоді з природою, будь стійким у нещасті і біді. Значно пізніше, вже в XVII ст., такі ж принципи життя проголошують раціоналісти — Р. Декарт і Б. Спіноза. «Не плакати, не сміятися, не осуджувати, а розуміти», — формулює своє етичне кредо Б. Спіноза. Водночас етичні принципи Хайяма дещо подібні й етиці Епікура: якщо людське життя — миттєвість порівняно з вічністю, то чи нерозумніше розпорядитися ним так, щоби максимально отримати задоволення від нього, згідно з філософією гедонізму. Зазначимо, що гедоністичній

стратегії життя присвячено багато рубаї, в яких головною темою є поетизація вина і любові до жінки.

Растить в душе побег унынья — преступленье,
Пока не прочтена вся книга наслажденья.
Лови же радости и жадно пей вино:
Жизнь коротка, увь! Летят мгновенья.

[2, с. 12]

Веселись! Невеселые сходят с ума.
Светит вечными звездами вечная тьма.
Как привыкнуть к тому, что из мыслящей плоти
Кирпичи изготовят и сложат дома.

[3, с. 142]

Поет нагадує нам: життя плинне, швидко минає, людина не встигає отямитися від його неблаганного бігу. Не спокушайся на його принади, живи і пам'ятай: ти — лише гість на цій землі.

В пустыне Хаоса на миг прильнуть
К колодцу Жизни нам дано... А чуть
Зашла звезда, уж караван спешит
К заре Небытия. Готовься в путь!

[3, с. 298]

Список літератури

1. Гегель Г. В. Наука логики. В 3 т. Т. 1 / Г. В. Гегель. — М. : Мысль, 1970. — 501 с.
2. Омар Хайям. Рубаи. Перевод с таджикского (фарси) / Хайям Омар. — М. : ГИХЛ, 1961. — 99 с.
3. Омар Хайям. Рубаи / Хайям Омар. — М. : Изд-во ЭКСМО, 2004. — 352 с.
4. Омар Хайям и персидские поэты X–XVI веков. В переводах И. И. Тхоржевского, академика Ф. Е. Корша и других русских переводчиков XIX — начала XX века / Хайям Омар. — М. : РОСССА, 2009. — 415 с.
5. Философская энциклопедия. Т. 2. — М. : Советская энциклопедия, 1962. — 576 с.

Надійшла до редколегії 20. 03.2013 р.